

OLDTIDENS LANDSBY I DANMARK.

Af *Gudmund Hatt.*

Den danske Landsbys ældste Historie og Forhistorie er blevet belyst fra forskellige Sider. Stednavneforskningen er det lykkedes at sondre mellem ældre og yngre Landsbynavne — hvilket bl. a. gør det muligt at faa Rede paa den store indre Kolonisation i ældre Middelalder. Landsbyernes Grundplaner er blevet omhyggeligt studerede. Og ligesaa indgaaende er Ejendomsforholdene og Agerfordelingen i de gamle Landsbyer blevet undersøgt ved Hjælp af Markbøger og gamle Kort. Men det har varet længe, før Arkæologien bragte sit Bidrag.

Bopladsarkæologien er i og for sig gammel her i Landet. Det fra Danmark udgaaede uheldige Ord »Kjøkkenmøddinger« har været en international Betegnelse i et Par Menneskealdrer, vidnende om Danskernes tidlige Indsats i Udforskningen af den ældre Stenalders Bopladser. Alligevel varede det mærkelig længe, før det lykkedes danske Arkæologer at fremlægge sikre og rigelige Vidnesbyrd om Oldtidens Boligformer. Og endnu er vor Viden paa dette Omraade saare ufuldstændig.

Til Undskyldning herfor kan fremføres, at det slet ikke er let at finde og udgrave forhistoriske Boliger i vort Land. Vore tidlige Forfædre anvendte forgængeligt Materiale i deres Husbygning, som Træ og Straa. Heldigvis brugte de ogsaa Ler og Græstørv eller Lyngtørv samt naturlige Sten. Men i de allerfleste Tilfælde er Sporene af Fortidens Boliger udslettende ved Agerdyrkningen. Danmark er et af de mest intensivt dyrkede Lande i Verden. Ploven har været næsten overalt; og naar Plovjernet er gaaet igennem Resterne af en Græstørvshytte med Lergulv, saa er der ikke ret meget tilbage for Arkæologen at finde ud af. En forhistorisk Hustomt vil i Almindelighed kun være bevaret i saa-

danne Tilfælde, hvor den har været dækket af et Jordlag saa tykt, at Ploven ikke er naaet igennem det.

Fra to forskellige Perioder, nemlig yngre Stenalder og ældre Jernalder, ved vi noget om Oldtidens Husformer i Danmark. Vor Viden om Stenalderens Boligformer skyldes næsten helt og holdent Købmand J. Winthers Undersøgelser paa Langeland, særlig paa Troldebjerg Bopladsen, hvor der langs Foden af en Bakke, ved en Søbred, har ligget en Stribe af Huse under et Afsnit af yngre Stenalder¹). Det ret tynde Kulturlag er her beskyttet ved nedgledet Jord fra Bakken. Om den ældre Jernalders Boligformer har en lang Række af jydsk Fund givet Oplysninger. I de fleste Tilfælde drejer det sig her om forholdsvis tykke Kulturlag, aflejrede under en ret lang Bebyggelsesperiode; ofte har man kunnet paavise flere Hustomter liggende over hinanden. Ganske vist kender vi ogsaa Eksempler paa enlige Jernaldershustomter; men her er Paavisningen i Almindelighed muliggjort derved, at det paagældende Jordstykke først fornylig er bragt under Kultur, saa at den arkæologiske Undersøgelse kunde finde Sted, inden Ploven helt havde fuldført sit Udslettelsesværk.

Et meget stort Antal Hustomter fra Jernalderen er efterhaanden fundet i Jylland. Rækken indledes med Inspektør Th. Thomsens Undersøgelse af Kraghede Bopladsen fra førromersk Jernalder i Vendsyssel, 1906, hvor der blev afdækket Tomter af to aflange firsidede Huse. Desværre er dette vigtige Fund aldrig blevet fyldestgørende publiceret; kun en kort Omtale og et Rids af Grundplanen af det ene Hus er meddelt²).

Det næste betydelig Husfund blev gjort af Inspektør Hans Kjær paa Ginderup Bopladsen i Thy³). Her blev i 1922 fundet en særdeles vel bevaret Brandtomt af et Hus fra romersk Jernalder. Af Væggene stod endnu et lavt Parti, visende en lerforet Inderside i Husets vestlige Del. Enkelte forkullede Pæle stod i Væggen, og

¹) J. Winther: Troldebjerg, en bymæssig Bebyggelse fra Danmarks yngre Stenalder. 1935.

²) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1928, p. 254—55.

³) Hans Kjær: Oldtidshuse ved Ginderup i Thy. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1928, p. 7—20.

mod Øst, hvor Væggene ikke var lerforede, lå der langs Væglinjen Stumper af brændte Grenestykker. Væggen var dog ikke bare af Fletværk og Lerklining; langs Ydersiden konstateredes en Jordvold. Sammenholdes Iagttagelserne fra dette første Ginderup Hus med Resultaterne af mine senere Udgravninger paa denne Boplads, fremgaar det klart, at allerede dette første Hus tilhørte den Hustype, hvoraf senere saa mange Eksempler er fremdragne ved Ginderup: et aflangt, firsidet Hus med Vægge af Jord, indvendig delvis lerforede, Lergulv og Ildsted i den vestlige Del af Huset, Jordgulv i den østlige. Omkring Arnen paavistes forkullede Rester af tre Stolper. Rimeligvis har der været flere indre Stolper i Huset; at der ikke her, som ved senere Udgravninger af Hustomter paa samme Boplads, blev paavist et System af Stolpehuller under Gulvets Niveau, kan kun skyldes mangelfuld Iagttagelse.

I de følgende Aar foretog Inspektør Kjær en Række af Udgravninger paa Ginderup Bopladsen. Skønt disse Udgravninger, med en enkelt Undtagelse, faldt indenfor et ret begrænset Areal, c. 40 m i Udstrækning N—S og Ø—V, blev dog over en Snes Hustomter paatrufne, delvis liggende i forskellige Niveauer, over og under hinanden, idet Kulturlagets samlede Tykkelse viste sig at være indtil c. 2 m. Den interessanteste af disse Hustomter blev fremdraget i sin Helhed og publiceret af Hans Kjær⁴⁾. Endnu et Langhus er, ifølge Kjærs efterladte Planer, blevet udgravet i sin Helhed, medens der af talrige andre blev afdækket større eller mindre Partier. Ved Prøvegravninger paaviste Kjær tillige Bopladsens betydelige Udstrækning, flere Tønder Land. Det blev saaledes klart, at man her stod overfor Resterne af en forhistorisk Landsby.

Efter Kjærs Død, 1932, anmodede Nationalmuseet mig om at fortsætte Undersøgelsen af Ginderup Bopladsen. Min Adkomst til dette interessante Hverv bestod deri, at jeg i 1922 havde deltaget i Udgravningen af det første Ginderup Hus og siden for National-

⁴⁾ Hans Kjær: En ny Hustomt paa Oldtidsbopladsen ved Ginderup. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1930, p. 19—30.

musæet fremgravet flere Jernalders Hustomter i Himmerland og paa Mors. I Aarene 1933 og 1934 foretog jeg nogle Udgravninger paa Ginderup Bopladsen og afdækkede en halv Snes Hustomter øst for det af Inspektør Kjær undersøgte Areal. En Del af Tiden havde jeg den Glæde at samarbejde med Lederen af Nationalmusæets første Afdeling, Dr. Johs. Brøndsted, som fremdrog to Hustomter i Bopladsens østligste Udkant, hidrørende fra Slutningen af Bopladsens Levetid.

Ginderup Bopladsen har eksisteret gennem c. tre Aarhundreder, d. v. s. gennem hele den romerske Jernalder. Denne Datering er ikke alene baseret paa det keramiske Materiale, men tillige paa Fundet af en lille Pengeskat, 24 romerske Denarer og en romersk Guldmønt, som jeg fandt nedgravet i Lergulvet til et Hus, nær en af Tagstolperne, bag Ildstedet. Dette Hus kan ved Møntfundet dateres til c. Aar 100 A.D. Under dette Hus's Niveau laa tre ældre Hustomter, i højere Niveau tre yngre Hustomter. Bebyggelsen tør saaledes antages at være begyndt lidt før Chr. F. og fortsat langt ind i 3. Aarh. Det af Dr. Brøndsted fremgravede yngste Hus i Bopladsens østlige Udkant viser ved sit keramiske Indhold Overgang mellem romersk Jernalder og Folkevandringstid og kan derfor henføres til Midten af 3. Aarh. e. Chr.⁵⁾.

Som Eksempel paa en Hustomt fra Ginderup-Bopladsens mellemste Tid skal jeg henvise til Fig. 1, Plan af en Brandtomt, lidt ældre end det Hus, som indeholdt Møntfundet, altsaa fra sidste Halvdel af 1. Aarh. e. Chr. Det brændende Hus er sunket sammen indenfor sine tykke Jordvægge; selve Askelaget angav derfor Husets indre Dimensioner, lidt over 14 m Længde og omtrent 5 m Bredde. Jordvæggernes Tykkelse har forinden været omtrent $1\frac{1}{2}$ m; den kunde ses i den østlige Del, hvor der langs Jordvæggens ydre Fod laa nedgleden Aske fra det brændende Lyngtag. Den vestlige, højere liggende Del af Huset har haft Lergulv, den lavere østlige Del Jordgulv. Midt paa Lergulvet laa Ildstedet, en oval.

⁵⁾ Gudmund Hatt: Oldtidsbopladsen i Ginderup, Tilskueren, 1924, p. 292—304. — Gudmund Hatt: Jernaldersbopladsen ved Ginderup i Thy. Fra Nationalmusæets Arbejdsmark, 1935, p. 37—51. — Georg Galster: Den kongelige Mønt- og Medallesamling i Finansaaret 1934—35, p. 5 o. f. — Acta Archaeologica, 1935, p. 279—80.

haardtbrændt Del af Gulvet. Ved Vestgrænsen stod en Levning af Kornbeholderen, et stort Lerkar, hvis Bund har været selve Lergulvet. Forneden har dette Kar haft en Aabning, hvorigennem Kornet, der fyldtes i Karret fra oven, kunde tages ud, som Kul af en Kulkasse — en tidlig Anvendelse af Silo-Princippet. En Tunge af Lergulvet førte ned i den lavere østlige Del af Huset,

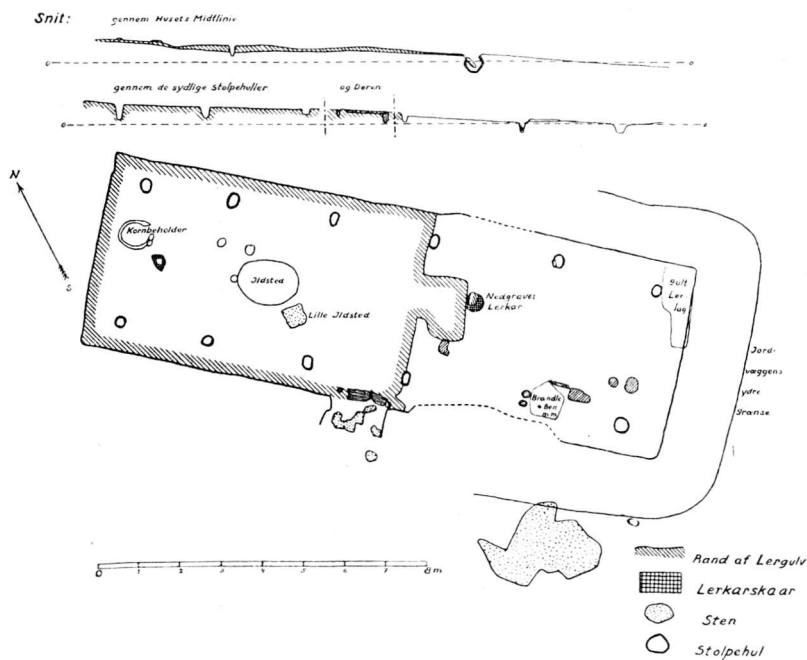

Fig. 1. Hustomt fra Ginderup Bopladsen.

der havde Jordguly. Et stort nedgravet Lerkar — Vandbeholder? — stod ved Overgangen mellem Lergulv og Jordguly. Paa Jordgulvet laa nogle brændte Knogler af Tamdyr, sandsynligvis dog ikke i dette Tilfælde af indebrændte Dyr, men snarere af et Kødforraad, en Faarekrop og Forparten af et Svin, som maaske har hængt paa en Tagbjælke nær en af de tagbærende Stolper. Taget har været baaret af tolv Stolper, staaende i to Rækker. Husets Indgang har været i Sydsiden. Her fandtes i en Gennemskæring af Jordvæggen — et Slags Forstue — Rester af en Indgangsbro-

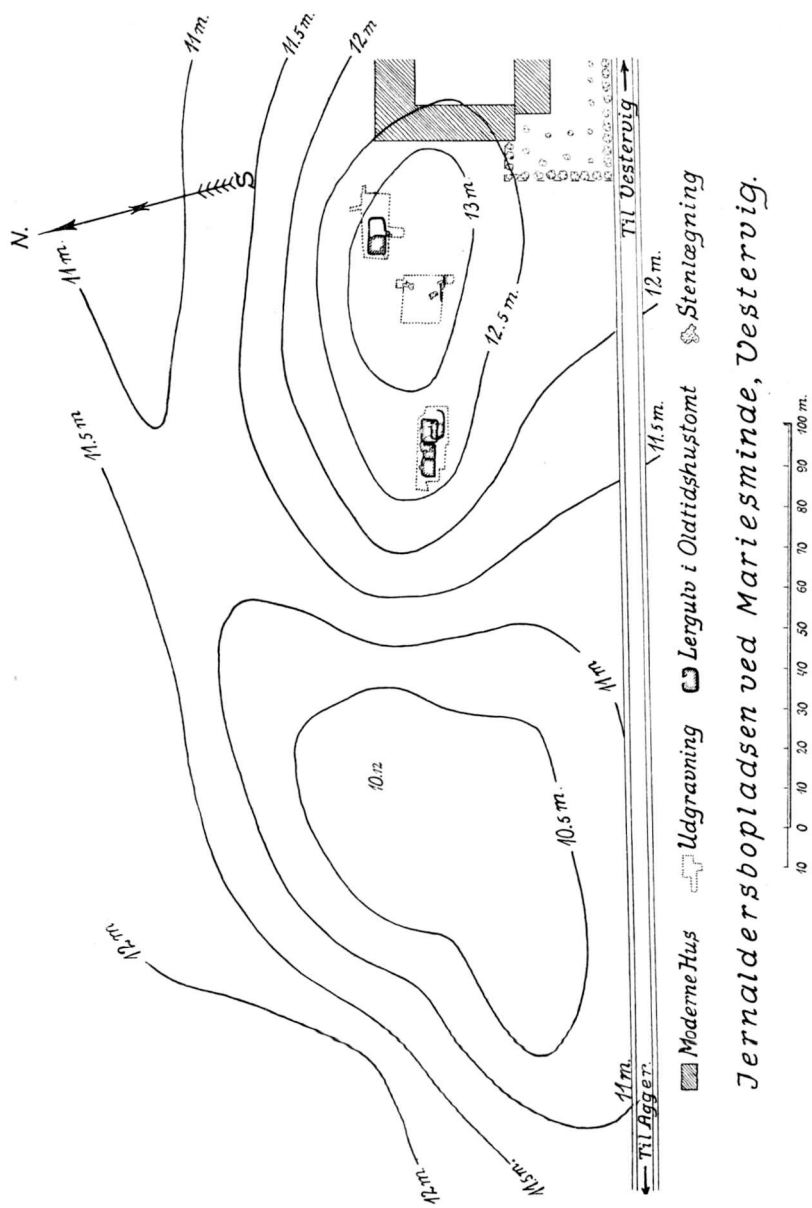
lægning, og indenfor denne, i Lergulvet, laa en Dørtærskel af Egetræ mellem de forkullede Rester af to Dørstolper.

Efter at dette Hus var brændt har Ruinerne vistnok en kort Tid været benyttet som Bolig. Sten fra Indgangsbrolægningen var nemlig flyttet ind mod Lergulvets Midte og anvendt til en lille Stenlægning, der har gjort Tjeneste som et interimistisk Ildsted. Naar et Hus var brændt eller sunket sammen af Ælde, fik Tomten ofte Lov at ligge en Tid, som en indsunken aflang Grube mellem Jordvæggene. Ofte benyttedes den da som Affaldsplads, hvor Aske og Skaar fra nærliggende Huse henkastedes. Men efter nogen Tids Forløb jævnedes man Pladsen ud, og et nyt Hus byggedes paa Tomten. Paa Ginderup Bopladsen har jeg udgravet 7 Hustomter, liggende over hverandre paa næsten samme Plads.

Foruden Ginderup Bopladsen findes der i Jylland mange andre Jernaldersboplads, der har Karakter af smaa bymæssige Bebyggelser, altsaa forhistoriske Landsbyer. Om Landsbyens Plan har Ginderup ikke lært os meget. Dertil har Gravningerne paa denne Plads ikke været tilstrækkelig omfattende og systematiske. Om Husenes indbyrdes Beliggenhed i Landsbyen lærte vi mere af Bopladsen i Tolstrup i Aars, Himmerland, hvor jeg i 1926—27 afdækkede tre Hustomter, de to syd for, den tredje nord for en stenlagt Plads mellem Husene⁶⁾. Jeg opfattede først denne Plads som et Slags »Gaardsplads«. Men Tolstrup-Bopladsen har siden vist sig at være saa stor og at indeholde saa mange Hustomter, at »Gaardspladsen« snarere var en Del af en brolagt Gade mellem to Rækker Huse.

Fyldigere Oplysninger om Landsbyens Plan ydede en Boplads fra romersk Jernalder ved Gaarden Mariesminde i Vestervig, Thy, hvor jeg foretog en Undersøgelse i Sommeren 1935. Her ligger, som Kortet Fig. 2 viser, en oval Højning tæt nord for Vejen Vestervig—Agger. En Del af Gaarden Mariesmindes Bygninger ligger paa Højningens østlige Fod. Højningens Længde er c. 125 m

⁶⁾ Gudmund Hatt: To Bopladsfund fra ældre Jernalder, fra Mors og Himmerland. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1928, p. 219—260.

Jernaldersbopladsen ved Mariesminde, Vestervig.

Fig. 2.

VNV—ØSØ, dens Bredde c. 75 m. Denne ovale Højning bestaar af Aflejringer fra en lille Landsby, som eksisterede her i den romerske Jernalder. Landsbyen strakte sig forøvrigt noget længere mod Vest. Ved Højningens vestlige Fod er en Lavning, hvor der i sin Tid er gravet Ler. Vest for denne Lavning stiger Terrænet igen, og her er der ogsaa Levninger af Jernalderlandsbyen. Hele den øst—vestlige Udstrækning af Landsbyen har været c. 250 m.

Marken har været dyrket i mangfoldige Aar, og paa Overfladen ses intet Spor af Oldtidens Bygninger. Men ved den arkæologiske Undersøgelse blev truffet et betydeligt Antal Hustomter, og seks af disse afdækkedes fuldstændig. Paa Kortet Fig. 2 er angivet tre Udgravninger, en vestlig, en østlig og en i Midten. Den midterste, der anlagdes nær Toppen af Højningen, gav paa en Maade det ringeste Resultat, fordi jeg her kom ned midt imellem to Husrækker. I Sydsiden af denne Udgravning ramtes Røddene af to Huse, der havde haft Døreabning mod Nord; og i Nordsiden af Udgravningen fandtes Indgangsbro-lægningen til et Hus, der har hørt til en nordlig Husrække.

Landsbyen bestod nemlig af to Husrækker, en sydlig, hvis Døre vendte mod Nord, og en nordlig, hvis Døre vendte mod Syd. Af den sydlige Række blev fem Hustomter helt afdækkede, liggende i den vestlige Udgravning. Af den nordlige Række blev kun een Hustomt afdækket i sin Helhed, liggende i den østlige Udgravning. Men foruden de Hustomter, der udgravedes helt, blev adskillige andre paatruffet. Aabenbart staar vi overfor Resterne af en Langby, altsaa to Rækker af Huse, liggende paa hver sin Side af en Gade. Bebyggelsen har haft en lang Varighed, og man har længe fastholdt de samme Byggepladser. Der blev paavist indtil 4 Hustomter, liggende over og under hinanden — altsaa en »Lagkage« af Hustomter, ligesom i Ginderup. Bopladshøjningen er efterhaanden vokset ved Materialet — Græstørv, Ler, Aske — fra de nedbrændte eller af Ælde sammensunkne Huse, men ogsaa ved Gadens Vedligeholdelse. Man har nemlig paaført Gadens og Husenes Omgivelser tykke Gruslag, utvivlsomt for at Spildevandet fra Husene bedre skulde kunne afdrænes. Bopladsen var ret

fattig paa Sten, i Sammenligning med andre Jernaldersboplader. Dog var Husene forsynede med Indgangsbro-lægninger, og i eet Tilfælde fandtes en stenlagt Sti fra en Husindgang ud over Gaden. Ganske vist havde man allerede i Oldtiden pillet en Del af denne stenlagte Sti op igen, for at bruge Stenene andetsteds. I den midterste Udgravning var Bopladslagets Tykkelse $1\frac{2}{3}$ m. Et

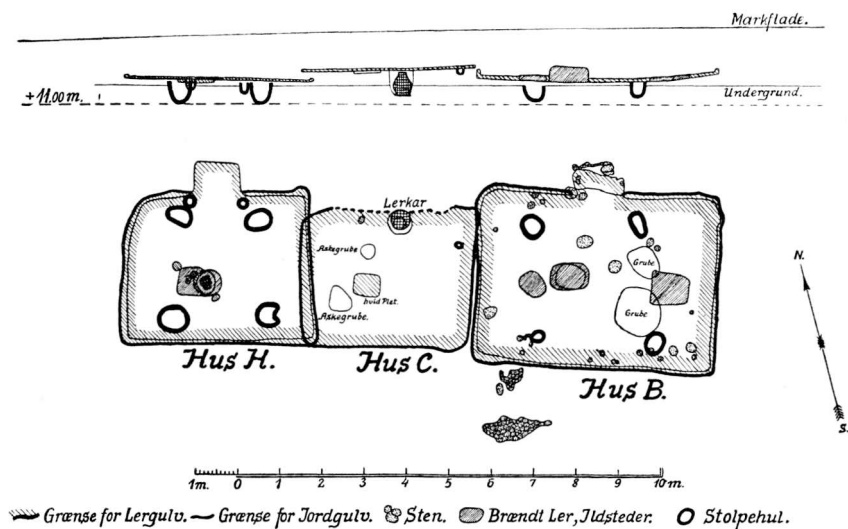

Fig. 3. Tre Hustomter fra Mariæsmindes Bopladsen.

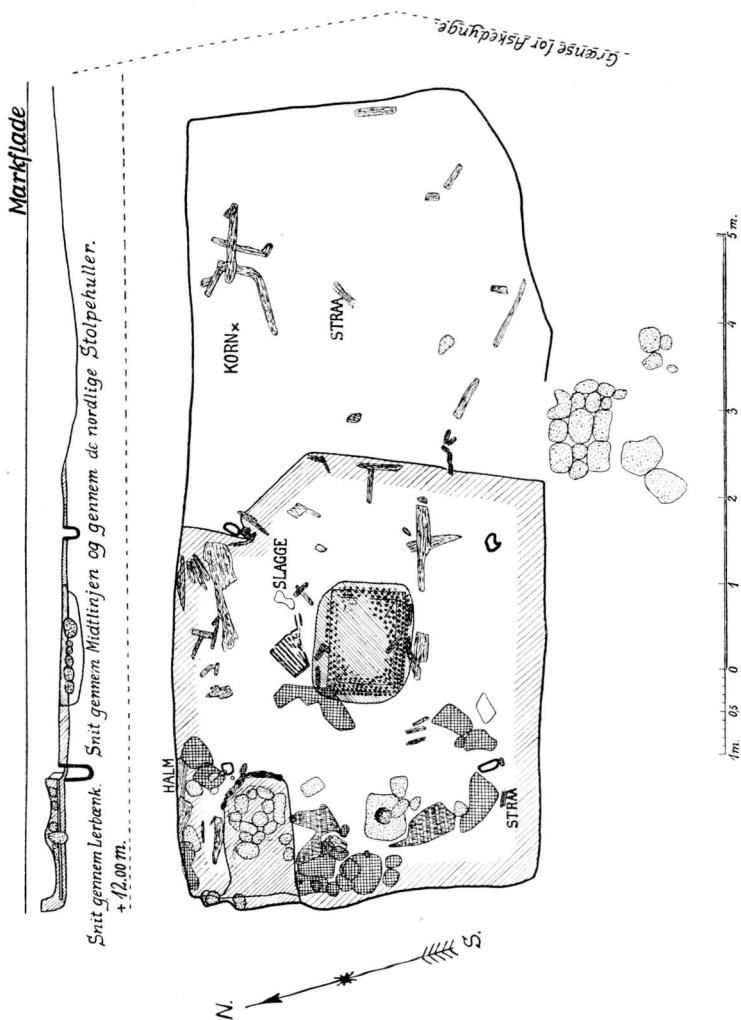
Snit gennem »Gaden« viste her 14 afvekslende Lag af mer eller mindre aske- og trækulblandet Sand, Grus og Muld.

Husene i denne Landsby var af to forskellige Typer, den ene lille og kort, næsten kvadratisk, den anden aflang. Fig. 3 viser Plan og Snit af tre Hustomter af den første Type, afdækkede i den vestlige Udgravning. Husene B og H, der er byggede paa den oprindelige Markflade, er samtidige. Hus C er opført senere, efter at saavel B og H som endnu en tredie Bygning var sunkne sammen og udjævnede. B er knap 6 m lang og 4 m bred, H er $4\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ m, indvendigt Maal. Husgulvene er af Ler, og Leret strækker sig ud gennem Døraabningen. Væggene har været af Jord, rimeligvis Græstørv; men paa Indersiden var Jordvæggene

beklædt med et Lag Ler. Nogle faa cm af dette Ler-Panel var endnu paa Plads langs Randen af Lergulvet. Det meste af Vægleret var dog styrtet ind og laa paa Gulvet. Vægleret havde en blødere, mere fedtet Konsistens end Gulvleret; og desuden var de to Slags Ler adskilte ved et Lag Snavs paa Gulvet.

I begge Husene B og H fandtes regulære Ildsteder. Hus B har oprindelig haft to Ildsteder, det ene, næsten rektangulært, i Husets østlige Ende, det andet, rundt, i den vestlige Ende; begge disse Ildsteder viste sig som haardtbrændte Partier af Lergulvet. Senere havde Hus B faaet et ovalt Ildsted, der hævede sig mere op over Gulvet og var ornamenteret med smaa indridsede Firkanter — maaske en ornamental Efterligning af det Lag af Smaasten, der ofte findes i Ildstederne, under det brændte Ler. Hus H havde et rundt Ildsted af brændt Ler, hvilende paa et Stenlag. Begge Husene B og H har haft fire indre Stolper, som har baaret Taget. Husene var ikke brændt, og vi kunde derfor ikke finde forkullede Rester af Stolperne; men de Huller, hvori Stolperne har staaet, viste sig meget tydeligt i Undergrundssandet under Gulvene. Hus H har ogsaa haft to Dørstolper.

Hus C var mindre vel bevaret. Lergulvets nordlige Rand var delvis forstyrret, allerede i Oldtiden; og det kunde ikke afgøres, om Væggene havde været lerforede. Mærkelig nok havde dette Hus intet regulært Ildsted og manglede saaledes et af Boligens væsentligste Elementer. Ganske vist fandtes umiddelbart under Lergulvet paa et Sted, hvor man kunde have ventet at finde Ildstedet, en firkantet Plet af hvidt Sand — som om man har villet angive Pladsen for det manglende Ildsted. Det er vel tvivlsomt, om dette Hus har været en Bolig. Mærkeligt var ogsaa Fundet af en meget stor nedgravet Lerkrukke med Mundingen nedad. Den opadvendte Bund af denne Lerkrukke var i Niveau med Lergulvet i Hus C; men selve Bunden var slaaet ud og Skaarene fjernede allerede i Oldtiden. Jeg har ofte fundet store Lerkar nedgravede i og under Husgulve, og i nogle Tilfælde har jeg opfattet dem som Forraadskar eller Vandbeholdere. I dette særlige Fald er det mig dog ikke muligt at forestille mig en praktisk Anvendelse af det nedgravede Kar.

Grænse for Lergulv. — Grænse for Jordguld. Sten. Brændt Ler. Jldsted. O Stolpehul. Trækul. Ristfletning. Lærhækskaar.

Fig. 4. Hustomt fra Mariesminde Bopladsen. Den østlige Udgravning.

Den lange Hustype er repræsenteret ved Fig. 4, Plan og Snit af en Hustomt fra den østlige Udgravning. Dette Hus var brændt og indeholdt derfor store Mængder af Trækul, liggende paa Gul-

vet. Noget af Trækullet var naturlige Egegrene, rimeligvis Rafter fra Taget. Men der fandtes ogsaa formede Træstykker. Saaledes laa der ved Ildstedets nordlige Rand nogle parallelle Træstokke i en Ramme, rimeligvis Resten af en Træhylde, der har hængt i Taget over Ildstedet. Sydøst for Ildstedet laa to svære Stykker Egetræ, Dele af Husets Tømmerkonstruktion. Et af disse Træstykker peger henimod et Stolpehul og er formodentlig en Del af en Tagstolpe. Huset har haft fire Tagstolper, alle staaende i Husets vestlige Del, omkring Arnen. Husets vestlige Del havde Lergulv med et Ildsted i Midten, bestaaende af haardtbrændt Ler, hvilende paa et Lag Sten. Ildstedet var ornamenteret med indridsede Linjer og Rækker af indtrykte Punkter, frembragte med Ledenden af en lille Dyreknogle medens Leret var blødt. I det nordvestlige Hjørne af Huset var et Slags lav Bænk, lavet af store Sten og Ler og med Risfletning langs Randen. Oversiden af denne Bænk havde to flade Hulninger; aabenbart har her været Siddeplads til to Personer. Husets Vægge har været af Jord eller Græstørv, men synes ikke at have haft nogen Lerbeklædning paa Indersiden. Husets Indgang, i Sydsiden, var brolagt med flade Sten. Den østlige Halvdel af Huset havde intet Lergulv, kun Jordgulv, og her fandtes ingen Stolpehuller. Maaske har Taget i den østlige Del kun været baaret af Jordvæggene. At Husets østlige Del har haft en ringere Bestemmelse end Vestenden fremgaar af mange Forhold. Vestenden har været Opholdsrummet med Lergulv, Ildsted, Lerbænk og med en Mængde Lerkar, der har staaet paa Hylder, og hvoraf Skaarene fandtes paa Gulvet. Østenden har været et Slags Udhus med Jordgulv; her fandtes meget faa Skaar, men et Sted laa lidt Straa og et andet Sted nogle Bygkorn.

Et tidligere Fund har vist, at den tarvelige Østende, som er almindelig i den ældre Jernalders Langhuse, blev anvendt som Stald. I Grønvang-Brandtomten i Solbjerg paa Mors, som jeg udgravede for Nationalmuseet i 1927, fandt jeg nemlig i Østenden den indebrændte Besætning, tre Stk. Hornkvæg og en Hest⁷⁾.

⁷⁾ Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1928, p. 221.

Fig. 5. Den i Fig. 4 gengivne Hustomt fra Mariesminde Bopladsen, set fra Vest.

Fig. 5 er et Fotografi af det afdækkede Langhus paa Mariesminde Bopladsen, set fra Vest. I Husets Nordvesthjørne, tilvenstre, ses Lerbænken, i Midten det ornamenterede Ildsted, i Baggrunden Udhuset, tilhøjre Indgangen. I Forgrunden ligger i Gulvet en stor Sten med et ved Slid frembragt dybt rundt Hul i Midten. »Portstolpesten« har danske Arkæologer kaldt Genstande af denne Type og opfattet dem som tjenende til at holde Port- eller Dørstolper. Saadanne Sten findes meget ofte paa den ældre Jernalders Bopladser. Det maa dog indrømmes, at paa det Sted hvor den her fotograferede Sten ligger i Lergulvet, mellem Ildstedet og Vestvæggen, kan der hverken have været Dør eller Port. Og Pladsen er ikke tilfældig; jeg har engang tidligere, i en Hustomt i Ginderup, fundet en ganske lignende Sten liggende paa tilsvarende Maade mellem Ildstedet og Vestvæggen. Vi maa antage, at denne Sten har gjort Tjeneste i Husholdningen, maaske som et Slags Morter eller til at male et eller andet Fødemiddel ved Hjælp af et roterende Træstykke.

Paa den anden Side er det sandsynligt, at nogle af disse Sten

med indslidte, runde Fordybninger virkelig har gjort Tjeneste som Portstolpesten. I een af Ginderup Hustomterne fandt jeg en Sten med en — ganske vist svag — indslidt Fordybning liggende i Siden af den udvendige Døraabning, altsaa paa et Sted, hvor der netop kan have staaet en drejelig Dørstolpe.

Det afbildede Langhus fra Mariesminde Bopladsen har ved Form og Indhold meget tilfælles med Hustomter fra Ginderup Bopladsens senere Tid. Med stor Sandsynlighed kan dette Langhus henføres til c. Aar 200 e. Chr. Dog afviger Mariesminde Langhuset paa eet Punkt fra Ginderup Langhusene, nemlig ved kun at besidde fire Tagstolper, medens Ginderup Husene havde flere, staaende i to Rækker.

Fra et typologisk Synspunkt kunde det synes rimeligt at opfatte de korte, næsten kvadratiske Huse, jvf. Fig. 3, som forholdsvis tidlige, de lange Huse med det tilføjede Udhus som forholdsvis senere Produkter af Kulturudviklingen. Man bør dog herved erindre, at det korte Hus har eksisteret gennem hele den ældre Jernalder. Til denne Type hører en førromersk Hustomt, som jeg for et Par Aar siden udgravede i Troldtoft i Vind Sogn⁸⁾, selv om Troldtoft Huset afveg fra Mariesminde Husene ved at have Vægge af brændbart Materiale, støttede af Vægstolper. Men ogsaa den fra Folkevandringstiden hidrørende Hustomt i Fredsø, Mors⁹⁾, hører til den korte Hustype med fire indvendige Tagstolper. Paa den anden Side har ogsaa Langhuset eksisteret allerede i førromersk Tid, idet baade Kraghede Huset og Solbjerg Huset hørte til denne Type¹⁰⁾.

Den Opfattelse af Jernalder Landsbyens Grundplan, som Undersøgelsen af Mariesminde Bopladsen førte til, nemlig en Langby, bestaaende af to Husrækker paa hver sin Side af en Gade, fik en smuk Bekræftelse ved Fundet af en Boplads fra

⁸⁾ Gudmund Hatt: En Jernalders Hustomt i Troldtoft. Aarb. f. n. O. og H. 1935, p. 47—57.

⁹⁾ Gudmund Hatt: En Brandtomt af et Jernaldershus paa Mors. Aarb. f. n. O. og H. 1930, p. 83—118.

¹⁰⁾ Gudmund Hatt: To Bopladsfund. Aarb. f. n. O. og H. 1928, Fig. 25 og Tavle I.

romersk Jernalder i Østerbølle i Himmerland, hvor Resterne af en halv Snes Huse endnu er synlige, idet de sammensunkne Jordvægge staar som firsidede Voldsteder. At der maatte kunne findes saadanne Levninger af Jernalderens Huse paa Terræn, der ikke siden Oldtiden havde været dyrket, stod mig klart allerede i 1927, da jeg havde paavist Jordvægge i de forlængst overpløjede Hustomter i Tolstrup ved Aars og Solbjerg paa Mors. Under mine Undersøgelser af Sporene af Oldtidens Agerbrug i de jyske Heder har jeg bestandig været paa Udkig efter synlige Huslevninger af denne Art; og naar jeg i Grønland, Island og Norge saa Voldsteder efter gamle, sammensunkne Huse, ærgrede det mig en lille Smule, at jeg aldrig havde fundet Rester af jyske Jernaldershuse, som Ploven ikke havde udjævnet. Saa meget større var min Overraskelse og Glæde, da jeg 17. Okt. i Aar kom ud i en lille Stump Hede i det østlige Østerbølle, tæt vest for Vesterris Plantage, hvor der — efter hvad man havde meddelt mig — skulde være nogle underlige Volde. Jeg havde tænkt mig, at det drejede sig om en Rest af de voldhegnede Oldtidsagre, der findes saa overmaade mange Steder i Himmerland. Men jeg saa straks, at her var det Levninger af en anden Art; og det virkede som en stor Gave, pludselig at staa overfor det, jeg saa længe og forgæves havde søgt: jyske Jernaldershuse, som Ploven ikke var gaaet hen over. Cand. theol. Vestergaard Nielsen, Aars, der fra første Begyndelse har ydet mig stimulerende Hjælp i mit arkæologiske Arbejde i Himmerland, og stud. mag. Axel Steensberg, der har hjulpet mig med Opmaalinger af talrige Oldtidsagre, var med paa denne indbringende Tur; og jeg tror, vi alle tre følte Stundens Højtidelighed. Min Assistent og jeg gik straks i Gang med en foreløbig Undersøgelse, der godtgjorde, at vi virkelig stod overfor Ruiner af Huse fra den romerske Jernalder.

Kortet Fig. 6 viser Østerbølle Hustomternes indbyrdes Beliggenhed. Der eksisterer endnu uskadte Voldsteder af 8 Langhuse og 3 mindre Bygninger samt Halvdelen af et Langhus. Disse Ruiner ligger i et Stykke Hede, der aabenbart har henligget urørt siden Oldtiden. Kun i det sydvestlige Hjørne af Hedestykket

ses Spor af højryggede Agre; her har Heden været opdyrket, maaske for 100 Aar siden, og derved er muligvis et Par Hustomter i den sydlige Række blevet udslettede. De bevarede Tomter er kun Østenden af Landsbyen; denne har strakt sig meget videre mod Vest og været mindst tre Gange saa lang som det bevarede Parti. Den nuværende Ejer erindrer to Hustomter i den nu dyrkede Mark; og ved Markarbejdet er der paatruffet Stenlægninger, Askelag, »Portstolpesten«, Kværnsten og Lerkarskaar i Mængde. Rimeligvis vil det være muligt at afdække Hustomter, hørende til den gamle Landsby, under Pløjelaget paa det dyrkede Areal.

Husenes sammensunkne Jordvægge er endnu $\frac{1}{2}$ à 1 m høje. Væggene er skredet baade ud og ind, men dog mest ind i Huset. Døraabningen viser sig som en Afbrydelse i Jordvolden; i de fleste af Langhusene vender den mod Syd, i to af dem i Sydrækken vender den dog imod Nord. I selve Døraabningen, alt-saa i Gennemskæringen gennem Jordvæggen, ligger en Indgangsbrølægning; den inderste Stenrække danner et Slags Tærskel. Døren har svinget indad i Stuen. Gulvet har i de to Langhuse, som vi underkastede en foreløbig Undersøgelse, været af Jord, og det har ligget lidt under Markfladens Niveau, saaledes at man traadte et Trin nedad, naar man udefra gik ind i Huset. Ildstedet har mærkelig nok ligget i den østlige Del af Huset — rimeligvis fordi Terrænet og dermed Gulvet falder ret stærkt mod Vest. Det er ellers en næsten fast Regel i de mange hidtil undersøgte Jernaldershustomter, at Vestenden er Husets fornemste Del, og at Ildstedet ligger her. Dog har jeg en Gang tidligere set en Jernalderstomt, hvor Ildstedet og hvad dertil hører laa i Øst, nemlig paa en Boplads paa Aars Mark i Himmerland, hvor Terrænet ligeledes havde stærkt Fald mod Vest. Den Del af Huset, hvor Menneskene opholder sig og Arneilden brænder, maa aabenbart helst ligge højere end den ringere Ende, der kunde tjene som Stald. Undertiden har man i Himmerlands Jernalderlandsbyer gravet Husets Østende ned under Markfladen, saa at Væggen maatte sikres ved en Rad af store Sten, og derved har man opnaaet, at Vestenden kunde fastholdes som Hu-

sets fornemste Del, selv om Terrænet faldt mod Vest. Men paa Aars Mark og Østerbølle Bopladserne har man altsaa foretrukket at bytte om paa Øst- og Vestendens sædvanlige Funktioner.

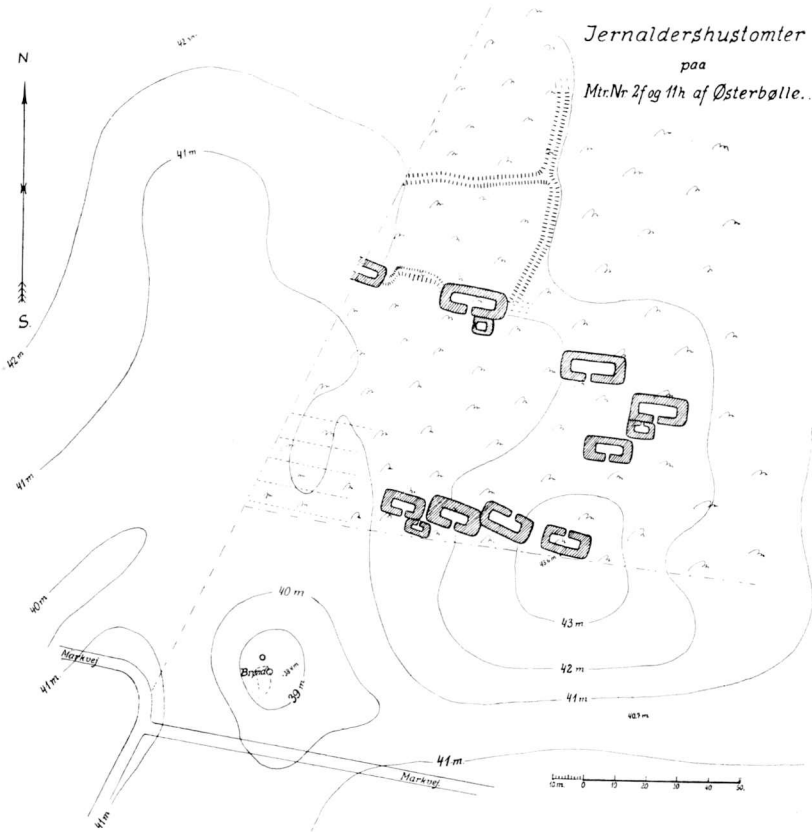

Fig. 6. Rester af en himmerlandsk Landsby fra romersk Jernalder.

Alle Husene har omtrent samme Længderetning, mellem Ø—V og ØSØ—VNV. Dette er en næsten ubrudt Regel for alle hidtil kendte Jernaldershustomter i Jylland. Jeg har kun udgravet et eneste Jernaldershus, hvis Længderetning laa nær ved S—N, nemlig det førømtalte Ginderup Hus, i hvis Lergulv de romerske Mønter laa gemt.

Denne mærkelige Overensstemmelse i Jernaldershusenes Længderetning strækker sig over hele Jylland; jeg har set den i Tomterne af over et halvt Hundrede jydsk Jernaldershuse, det nordligste i Bækmoien ved Frederikshavn, det sydligste paa Majbølgaards Jorder paa Als. Det ligger nær at søge en Aarsag til denne Længderetning i et naturligt Hensyn til den fremherskende Vestenvind. Men hvorfor den lille Drejning mod Nordvest? En af mine jydsk Venner har foreslaaet mig følgende Forklaring: Rimeligvis var det de gamles Mening at lægge Huset med den ene Langside mod Syd, den anden mod Nord; men man var ikke helt klar over Dagens sande Midte, og derfor heller ikke over Sydretningen. Det varmeste Tidspunkt paa Dagen er ikke Kl. 12, men noget senere; og Menneskene sover sig ofte fra Morgenstunden, men aldrig fra Aftenstunden. Eftermiddagen føles derfor altid længere end Formiddagen, og det er stadig meget almindeligt, at Folk tænker sig Middagspunktet eller Sydpunktet lidt vest for sand Syd. Derfor var det naturligt for Jernaldersbønderne at give deres Huse den lille Afvigelse fra Ø—V Linjen.

Tilpasning til Naturen, i dette Tilfælde den fremherskende Vestenvind, er dog ingenlunde en tilstrækkelig Forklaring paa det mærkelige Forhold, at saa godt som alle Jernaldershuse i Jylland er orienterede paa samme Maade. Heri som i meget andet afspejler sig tillige et vidtgaaende Kulturfællesskab mellem Jyllands Bygder i ældre Jernalder. Den paafaldende Fastholden af Øst—Vest Retningen er et specielt jydisk Træk; vi genfinder det ikke i vore skandinaviske Nabolande og heller ikke i Tyskland eller Holland.

De tre smaa Hustomter paa Kortet Fig. 6 maa rimeligvis opfattes som et Slags Udhuse, hørende til de Langhuse, som de ligger ved. Det er aldrig lykkedes mig ved Udgravninger at paa-vise saadanne Anneks-Huse til de afdækkede Langhuse. Formentlig var de uden Ildsted og saa ringe, at man kun kan opfatte dem i et saadant Undtagelsestilfælde som Østerbølle-Bopladsen, hvor selve Jordvæggene endnu kan ses som lave Volde. Østerbølle-Bopladsens Betydning ligger saaledes ikke alene deri,

at den bekræfter vore tidligere Udgravningsresultater vedrørende Jernaldershusenes Konstruktion og Landsbyens Plan; den giver os ogsaa Mulighed for nye Iagttagelser.

I en Lavning syd for den bevarede Del af Landsbyen findes en rund, stensat Brønd. Den er fra moderne Tid; men der ses Spor af en ældre Brønd, der havde Karakter af en tragtformet Nedgravning med forholdsvis ringe Skraaning i den ene Side, hvor man gik ned for at hente Vand. Denne kegleformede Brønd har været i Brug i Mands Minde; men den er af Oldtidstype, idet den ligner de Brønde, som jeg har paavist i Forbindelse med Oldtidsagre fra førromersk Tid.¹¹⁾

Nord for den nordlige Husrække paa Kortet Fig. 6 ses nogle lave, brede Volde, der vistnok maa opfattes som Agervolde. Lyngen er saa høj, at det ikke var muligt at følge disse Voldes videre Forløb. Men sandsynligvis ligger der Rester af Oldtidsagre i Heden nord og nordøst for Landsbyen. Dersom dette bekræfter sig, maa disse Agre være samtidige med Hustomterne, og vi har saaledes her en Del af en Jernalders Landsby med tilhørende Agre.

Undersøgelser af Sporene af Fortidens Agerbrug i de jyske Heder har gjort det muligt at skelne mellem flere Typer af gamle Agre. En særlig interessant Type er de saakaldte Oldtidsagre, hvis flade Felter er omsluttet af lave Volde, Dige voldinger; naar Oldtidsagrene ligger paa en Skraaning, er de adskilte ved Terrassekanter, idet Dyrkningen har frembragt et Slags Terrasserings af Skraaning. Dige voldingerne er ligeledes i nogen Grad et Resultat af Dyrkningen. Redskaberne har slæbt Jord ud til Agerens Rand, Sten og andet Affald fra Marken er henkastet langs Agerskellene, og ved Jordfygning er Voldingerne vokset, idet den vilde Vegetation paa Agerskellene har fanget Støvet. Men Voldingerne maa dog ikke opfattes som tilfældige Dannelser; de har haft en Funktion som Agerskel. Ofte finder vi, at der langs Randen af Voldingerne er gamle Nedgravninger i

¹¹⁾ Gudmund Hatt: Prehistoric fields in Jylland. *Acta Archaeologica* Vol. II, 1931, p. 132—134.

Undergrunden, hvilket viser, at man har markeret Agerskellene ved at grave Jord op¹²⁾).

Der kendes nu lidt over 100 Forekomster af Oldtidsagre i Jylland. Ganske vist er de fleste af disse nu forsvundne; mange er udslettede i Løbet af de 8 Aar, som mine Undersøgelser har strakt sig over. Dog er det lykkedes at samle et stort Materiale. Opmaalinger af c. 25 Forekomster foreligger og vil blive udgivne, og i en halv Snes Tilfælde er det lykkedes at datere Oldtidsagre til den førromerske Jernalder ved Hjælp af karakteristiske Lerkarskaar i tilhørende Affalddynger eller ved Fund af førromerske Grave, liggende paa en saadan Maade, at de maa antages at være samtidige med Agrene. Kun i to Tilfælde har jeg fundet Vidnesbyrd om, at jyske Oldtidsagre har været i Brug senere end den førromerske Jernalder. Det ene af disse Tilfælde var paa Svendstrup Hovgaards Hede, syd for Mariager, hvor jeg for nogle faa Aar siden undersøgte Resterne af nogle Dige voldinger og Affalddynger. Rigelige Fund af Lerkarskaar viste, at disse Oldtidsagre var anlagte i førromersk Tid; men i nogle af Affalddyngerne fandtes Drejekværne, der maa antages at være yngre, maaske fra Slutningen af den romerske Jernalder eller fra Folkevandrings-tiden. Det andet Tilfælde er Østerbølle Bopladsen, der er fra den romerske Jernalder, og hvis tilhørende Dige voldinger maa antages at være af samme Alder.

At en forholdsvis stor Del af de i jyske Heder liggende Oldtidsagre er forladte i førromersk Tid, er en Kendsgerning egnet til at sætte Fantasien i Bevægelse. Har Udvandringer fra Jylland under den førromerske Periode — den kimbriske Udvandring og muligvis andre — efterladt øde Agre? Eller er Forholdet det, at

¹²⁾ Om Oldtidsagre, jvf. Sophus Müller: Vendsyssel-Studier. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist., 1911, p. 251—259. Gudmund Hatt: 1) Spor af Oldtidens Agerbrug i jyske Heder. Naturens Verden, 1930, p. 337—361. 2) Vindblæs Hede. Danmarks Naturfredningsforenings Aarsskrift 1929—30, p. 107—109. 3) Gamle Agre. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1931, p. 32—40. 4) Prehistoric fields in Jylland. Acta Archaeologica, II, 1931, p. 117—158. 5) Oldtidsagre. Jyske Samlinger, 5. Række, I, 1933, p. 246—251. 6) Oldtidsagre i Ribe Amt. Fra Ribe Amt, 1934, p. 387—405. H. K. Kristensen: Dige voldinger. Jyske Samlinger, 5. Række, I, 1933, p. 231—245.

man opgav visse magre, sandede Omraader, fordi bedre Redskaber, billigere og rigeligere Jern og en forbedret Agerbrugsteknik gjorde det muligt at opdyrke sværere Jorder? Jeg skal ikke her komme nærmere ind paa dette Spørgsmaal, men nøjes med at fastslaa, at betydelige Dele af Jyllands Heder var under Dyrkning i ældre Jernalder. De fleste Oldtidsagre ligger paa Morænebakkeland, forholdsvis faa paa de egentlige Hedeflader, og da mest hvor disse er skaaret i Stykker af Vandløb. Undersøgelserne har vist, at Oldtidsagreene i de fleste Tilfælde ikke var anlagt paa Hede, men at Marken først senere blev erobret af Lyngen. Dog veg Jernaldersbønderne ikke tilbage for Hedeopdyrkning; i en Række Tilfælde, særlig i Vestjylland, er det paavist, at Oldtidsagreene er anlagt paa Hedejord, idet der findes gammel Al under selve Digevoldingerne og Affaldsdyngerne.

De fleste Forekomster af Oldtidsagre er kun smaa Rester. Men i nogle Tilfælde har vi dog fundet saa meget bevaret, at det er muligt at danne sig en Mening om disse Agerkomplekssers oprindelige Udstrækning. Det viser sig, at der har eksisteret smaa Agerkomplekser, hvor hele Gruppen af Agre kun omfatter nogle faa ha; i saadanne Tilfælde er der ikke Grund til at antage, at mere end een Husstand dyrkede de paagældende Agre. Men der har ogsaa været store Agerkomplekser, omfattende over et halvt Hundrede ha. Eksempler herpaa er den store Forekomst i Byrsted Hede, Himmerland, som jeg publicerede i min Afhandling »Prehistoric fields in Jylland«, og den endnu større Forekomst i Øster Lem Hede, Ringkøbing Amt, som er bevaret for Videnskaben derved, at den københavnske Læge A. Toft, der er født i Lem, skænkede det paagældende Hedeareal til Nationalmuseet. I saadanne Tilfælde, hvor Hundreder af Agerfelter ligger Side om Side, er det ikke muligt, at en enkelt Husstand kan have frembragt Agrene; her maa flere Familier have samvirket gennem lange Tidsrum, og vi staar overfor Resterne af en Jernalderlandsbys Marker.

Oldtidsagreene viser os saaledes, at der i ældre Jernalder fandtes saavel Landsbyer som spredt Bebyggelse i Jylland. Og Bopladsundersøgelserne lærer os det samme. Hustomten i Trolde-

toft, Vind Sogn, fra førromersk Jernalder, og Hustomten i Fredsø, Mors, fra Folkevandringstid, var begge enligt liggende Boliger. I begge Tilfælde foretog jeg omfattende Prøvegravninger i Nærheden, som godtgjorde, at der ingen Nabohuse havde været. Men ligesaa sikkert er det, at en lang Række af Jernaldersboplads er Levninger af samlede Bebyggelser, Grupper af Huse, der maa have været beboede af flere Husstande. Særlig mange af den Slags Boplads er kendt vi fra Himmerlands og Thys romerske Jernalder; men ogsaa sydligere i Vestjylland, ved Nisum Fjord og Ringkøbing Fjord, kendes Bopladsaflejringer, der hidrører fra samlede Bebyggelser under romersk Jernalder.

De gennem Bopladsundersøgelserne paaviste Jernalderlandsbyer er ganske overvejende fra romersk Jernalder — selv om f. Eks. Tolstrup Bopladsen ved Aars vistnok rækker tilbage til Slutningen af den førromerske Periode. Derimod har Oldtidsagrene i de fleste Tilfælde, hvor vi har gjort daterende Fund, vist sig at være ældre og at tilhøre den førromerske Periode. Kun sjælden er det lykkedes at finde en til Oldtidsagrene hørende Boplads. Ved Oldtidsagrene i Asdal og Uggerby, Hjørring Amt, fra en sen Del af førromersk Jernalder, laa Forholdene særlig heldige; her kunde jeg paavise saavel den tilhørende Boplads som Gravpladsen, liggende paa hver sin Side af Agrene, c. 700 m fra hinanden. Jeg har beskrevet denne Lokalitet i »Prehistoric fields in Jylland«. Bopladsen indeholdt et betydeligt Antal Ildsteder og Rester af Lergulve. Dog var det ikke muligt at klargøre Husenes Grundplaner eller faa Rede paa deres Størrelse. Disse Bygninger kan ikke have haft Jordvægge — saaledes som Jernaldershusene i Limfjordsomraadet — og de kan næppe have haft lerklinede Vægge, da jeg ikke fandt brændte Lerklininger. Det maa have været lette Bygninger med forgængelige Vægge; og kun den Del af Gulvet, der laa nærmest Ildstedet, har haft et Lerlag. Ved tre af de vestjydske Oldtidsagerforekomster er det ogsaa lykkedes at finde Husrester. I Halkjær, nær Jernbanestationen Ørnhøj, blev fundet en enligt liggende Jernaldershustomt, desværre ødelagt ved moderne Opdyrkning, umiddelbart ved Siden af nogle Oldtidsager-Rester. Paa den fredlyste Øster Lem Hede blev paatruf-

fet Rester af Lergulve; men Kulturlaget er her saa tyndt og ligger saa nær Overfladen, at det næppe vil være muligt at paavise Husenes Udstrækning. Ved en Forekomst af Oldtidsagre i Lunde Sogn har H. K. Kristensen fundet saavel førromerske Urnegrave som en ældre Jernalders Boplads.

Spørgsmaalet om, hvorvidt spredt eller samlet Bebyggelse er ældst i vort Land, har Arkæologien endnu ikke løst. De arkæologiske Kendsgærninger tyder paa, at begge disse Bebyggelsesformer er gamle. Vi kender dem begge, i hvert Fald fra ældre Jernalder. Fundene viser os, at man undertiden har forladt en Boplads, naar det første — og eneste — Hus var brændt eller sunket sammen af Ælde, medens man i andre Tilfælde har fastholdt en Boplads gennem flere Huses Levetid. Den langvarige Bebyggelse finder vi associeret med Landsbyen. Dog tør vi ikke deraf slutte, at Landsby altid betød langvarig Bebyggelse — eller at Landsbyen først opstod, da Bebyggelsen blev saa fast, at den gennem flere Generationer var knyttet til samme Lokalitet. Vi ved nemlig, at ogsaa en Gruppe af Hustomter kan hidrøre fra en kortvarig Bebyggelse. Lærer H. K. Kristensen i Lunde, hvem jeg skylder mange Oplysninger om Oldtidsagre fra Varde-Egnen, gjorde for et Par Aar siden et interessant Fund i Lundager, Lunde Sogn, Vestjylland. Paa en Mark, der tidligere har været Hede, derefter Fyrreplantage og nu atter opdyrket, lagde Kristensen Mærke til, at Vegetationen var paafaldende kraftig indenfor nogle skarpt begrænsede firkantede Pletter. En Undersøgelse viste, at der her har ligget nogle Huse i en uregelmæssig, aflang Gruppe. De faa Oldsager, som fandtes i Tomterne, tyder paa tidlig Jernalder. Saa svage Levninger af Oldtidshuse vil kun sjældnen blive bemærkede; netop derfor har dette Fund en særlig Interesse. Nogen længe varende fast Bebyggelse kan denne lille Husgruppe ikke repræsentere. Men vi maa antage, at flere Husstande har haft Bolig her; Husene har været forsynede med Ildsteder¹³⁾.

Rimeligvis har der alle Dage, saa længe Danmark har været

¹³⁾ Fundet er beskrevet af H. K. Kristensen i nærværende Hefte S. 130—36, »Oldtidsboplads og Nutidsplantevækst«.

befolket, eksisteret samlede Bebyggelser i vort Land. Vi ved ganske vist ikke synderligt om Mulleruptidens og Ertebølletidens Boliger, ud over nogle Ildsteder; men Kulturlagene i Moserne ved Mullerup, Sværdborg og Holmegaard kan ikke skyldes enkelte Familier, men maa hidrøre fra noget større Menneskegrupper. Det samme gælder de større Skaldynger fra Ertebølletid. Skulde Grunden til, at vi ved saa lidt om selve Boligerne, maaske være den, at vi kun har undersøgt Affaldslagene — medens Boligerne maaske har ligget lidt indenfor disse, paa højere Niveau?

Om den yngre Stenalder's Husformer ved vi noget mere, takket være J. Winthers Undersøgelser paa Langeland; og det er ikke med Urette, at Winther kalder Troldebjerg Bebyggelsen »bymæssig«. Men fra Danmarks øvrige Landsdele ved vi endnu kun yderst lidt om Bebyggelsens Form i yngre Stenalder. Og Bronzealderens Bopladser er endnu saa lidet kendte, at der ikke kan siges synderligt om Bebyggelsens Form under Bronzealderen.

Sophus Müller har gjort gældende, at Gravhøjenes Fordeling tydeligt viser, at man i Sten- og Bronzealderen »boede spredt i Bygd og ikke i sluttet By«¹⁴⁾. I Overensstemmelse hermed antog Sophus Müller, at Bolig og Høj laa ved hinanden. Desværre er det dog ikke lykkedes at finde de til Højgrupper og Højrækker hørende Bopladser. Aabenbart er Bopladsaflejringerne fra yngre Stenalder og fra Bronzealderen meget tynde. Agerdyrkningen har vel i de allerfleste Tilfælde forlængst udslettet Sporene af disse Perioders Bebyggelse. J. Winthers Undersøgelse har dog vist, at det ikke er umuligt at finde uforstyrrede Bopladslag fra yngre Stenalder og paavise deres Hustomter; og det maa indrømmes, at Troldebjerg Bopladsen ikke støtter den Opfattelse, at den yngre Stenalder's Bebyggelse var spredt. Forhaabentlig vil ogsaa Bronzealderens Boligforhold en Dag blive klarlagt gennem Bopladsundersøgelser; og først da vil vi med nogen Sikkerhed kunne udtale os om, hvorvidt Bebyggelsen i Bronzealderen var spredt eller agglomereret — eller maaske begge Dele. At der i ældre

¹⁴⁾ Sophus Müller: Vej og Bygd i Sten- og Bronzealderen. Aarbøger f. n. Oldk. og Hist. 1904, p. 56.

Jernalder fandtes baade spredt og samlet Bebyggelse i Jylland er i hvert Fald sikkert.

Modsætningen mellem den yngre Stenalder og Bronzealderens tynde Aflejringer og den ældre Jernalders tykke Bopladslag er paafaldende. Utvivlsomt maa den bero paa en Ændring i Bebyggelsens Fasthed. Det synes indlysende, at Bebyggelsen i ældre Jernalder har antaget en fastere Karakter og er blevet mere stedbunden, end den var i Bronzealderen og den yngre Stenalder. Jeg vil ingenlunde hermed sige, at Bronzealderens og den yngre Stenalderes Befolkning var Nomader. Vi ved jo, at der dreves Kornavl i disse Perioder. Men maaske var baade Kornavl og Kvægavl af en saadan Karakter, at de medførte en vis Labilitet i Bebyggelsen. Hos mange Naturfolk paa et primitivt Agerbrugstrin finder vi et Slags Svedjebrug, der i Løbet af nogle Aar udpiner Jorden i Bopladsens Nærhed og saaledes tvinger til Flytning. Bopladsen kan altsaa ikke blive liggende paa samme Sted gennem flere Generationer.

Sophus Müllers »Vej og Bygd« har ved sin klare Form og sin Forfatters Autoritet præget Opfattelsen af Sten- og Bronzealderens Bebyggelsesforhold. Man bør dog ikke være blind for andre Synspunkter end de af Sophus Müller fremdragne. Alle Danmarks Gravhøje kan ikke have ligget ved Vejlinjer. Og det er vel ikke utænkeligt, at en og anden Høj række kan være opstaaet paa anden Maade end i Tilknytning til en Færdselsvej. En successiv Forskydning af en Boplads kunde saaledes medføre, at der efterhaanden opstod en Høj række.

Den store Mængde Oldtidsagre i Jyllands Heder vidner om, at der i førromersk Jernalder eksisterede en intensiv Agerbrugskultur. Samme Areal blev nu dyrket gennem lange Tidsrum. I Overenstemmelse hermed blev Bebyggelsen fastere. Allerede fra førromersk Jernalder kender vi betydelige Bopladslag med Hus-tømter, særlig fra Slutningen af denne Periode. Men det er navnlig fra romersk Jernalder, at Hovedmængden af de jydskes Jernaldersbopladser hidrører. I de første Aarhundreder efter Chr. F. var Jyllands Befolkning naaet saa vidt i Agerbrugskultur, at samme Landsby kunde fastholdes gennem mange Generationer.

Den afgørende Ændring, som saaledes gør sig gældende i Agerbrugs- og Befolkningsforholdene under den ældre Jernalder, hænger utvivlsomt sammen med vigtige tekniske Fremskridt. Selve Jernet betød en Mangedobling af Erhvervskulturens Effektivitet. Vi ved nu, at jyske Bønder selv udvandt deres Jern af Myremalm allerede i en tidlig Del af den førromerske Jernalder, rigtignok ved meget primitive Metoder¹⁵). Længe vedblev Jernet dog at være sparsomt. Den store Mængde af Knusesten, der findes paa ældre Jernalders Bopladser, vidner om, at Jernet var for dyrt til at anvendes som Hammer. Knusesten brugtes som Hammer, bl. a. i selve Smedehaandværket. Først mod Slutningen af romersk Jernalder forsvinder Knusestenene, fordi Jernet omsider var blevet rigeligere og billigere.

At selve Dyrkningsredskaberne er undergaaet tekniske Ændringer i Løbet af ældre Jernalder, tør anses for sikkert. Primitive Plovtyper eksisterede allerede under Bronzealderen. Helleristninger i Bohuslen indeholder adskillige Pløjescener, og her kan skælnes mellem tre forskellige Plovtyper. En af disse — fra Aspeberget, Tegneby, Tanum — ligner den berømte mosefundne Plov fra Døstrup i Himmerland. En anden Helleristning — fra Finntorp, Tanum — viser en Plov der minder om Døstrup-Typen, men dog afviger ved at være forsynet med et særligt Forbindelsesled, en Sule eller hvad Tyskerne kalder en »Griessäule« mellem Aas og Plovhoved. En tredje Helleristning, fra Litsleby, Tanum, har et Plovbillede, der synes at fremstille en Plovtype med Saal, men iøvrigt vanskelig at tyde¹⁶).

En saa stor Formrigdom i yngre Bronzealder kunde tyde paa, at den primitive Plov uden Muldfjæl, Arden, er endnu ældre. Nogle tyske Plovforskere har da ogsaa længe hævdet, at Ploven i Tyskland allerede var kendt under Stenalderen. Bevis herfor manglede dog. Endnu i 1931 kunde Paul Leser hævde, at der

¹⁵) Gudmund Hatt: Nye Iagttagelser vedrørende Oldtidens Jernudvinding i Jylland. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1936, p. 19—45.

¹⁶) O. Almgren: Hällristningar och kultbruk, 1927, Fig. 73, 72, 71.

Om Døstrup Ploven, se Sophus Müller: Oldtidens Plov. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1900, p. 203—223.

ikke var ført gyldigt Bevis for, at Ploven havde været kendt i Europa under Stenalderen¹⁷⁾. Men allerede samme Aar, 1931, publicerede H. Schmitz en pollenanalytisk Undersøgelse af en i en Mose ved Georgsfeld i Hannover funden meget primitiv Ard, som han daterer til Eg-Hassel Tid, hvilket han lader svare til 3000 à 4000 f. Chr.¹⁸⁾. Denne Datering er vel ikke uomstridt. Men at Arden er gammel i Nordeuropa fremgaar allerede deraf, at den i de bohussenske Helleristninger optræder i flere Former.

Jeg har opfattet de jyske Oldtidsagre som en Funktion af Arden, idet jeg har forklaret disse voldhegnede flade, brede og korte Felter som et Resultat af Pløjning i to Retninger med et Redskab, der ikke havde Muldfjæl. Brugen af Ard vil ikke nødvendigvis fremkalde Digevolding-Agre; men naar Dyrkningen bliver intens og bundet til samme Sted gennem lang Tid, kan Pløjningen med Ard sætte sig de ejendommelige og varige Spor, der baade i Jylland, Holland¹⁹⁾ og England²⁰⁾ er blevet dateret til ældre Jernalder. Naar Arden afløses af Ploven med Muldfjæl, da forsvinder den korte, brede og flade Agertype, Agrene bliver lange, smalle og ofte tillige højryggede. I mange Dele af Verden er denne Ændring endnu ikke indtraadt. I Landene omkring Middelhavet bruges endnu Ard, og Agrene er der endnu, som i Oldtiden, brede, korte og flade²¹⁾. I Abessinien pløjes endnu i Dag med en Ard, der staar Døstrup Ploven meget nær. Men ogsaa i nordligere Lande har Arden her og der holdt sig meget længe. Og overalt finder vi Arden associeret med korte, brede Agre af

¹⁷⁾ Paul Leser: Entstehung und Verbreitung des Pfluges, 1931, p. 136, 550.

¹⁸⁾ F. Overbek und Schmitz: Zur Geschichte der Moore, Marschen und Wälder Nordwestdeutschlands. I. Mitteilungen der Provinzialstelle für Naturdenkmalpflege Hannover. Heft 3, 1931, p. 127 o. f. Jacob-Friesen: Der älteste Pflug der Welt. Natur und Volk, 1934, p. 83—91.

¹⁹⁾ Meddelelse af Dr. van Giffen, offentliggjort i Tidsskriftet Antiquity, 1928, p. 85—87.

²⁰⁾ O. G. S. Crawford: Air survey and archaeology. The Geographical Journal, LXI, 1923, p. 342—366. Eliot Curwen and Eliot Cecil Curwen: Sussex lynchets and their associated field-ways. Sussex Archaeological Collection, LXIV, p. 1—85.

²¹⁾ J. A. Meitzen: Siedlung und Agrarwesen. I, 1895, p. 272 o. f.

ret uregelmæssig Form og forskellig Størrelse, medens Muldfjæls-ploven er forbunden med smalle, lange Agre af regelmæssig Form. For det gamle Frankrigs Vedkommende har Marc Bloch paa-vist to Formgrupper af Plove, af hvilke den ene, *araire*, som var uden Hjul, svarede til de brede, korte, uregelmæssige Agre, me-dens den anden, *charrue*, der var forsynet med Hjul, svarede til de lange, smalle Agre af eens Form og Størrelse. Marc Bloch mener, det skulde være muligt at skelne de danske Bygder fra de norske i Normandiet ved Hjælp af Agersystemerne, idet Dan-skerne kendte Hjulploven tidligere end Nordmændene og derfor sandsynligvis havde det mest regelmæssige Agersystem²²⁾.

At Arden har holdt sig længere i Brug i Sverige og Norge end i Danmark, er en Kendsgærning. Man kan endnu finde dette gamle Redskab liggende ved en og anden afsides Gaard. I Vi-kingetiden førte Nordmændene Arden med sig til Island, og dermed ogsaa et Agersystem af Oldtidsager-Typen. Nær Berg-thorshwoll, Njals gamle Gaard, har jeg set en Gruppe øde Agre, saakaldte Linagre, der paafaldende lignede jydsk Oldtidsagre, brede, uregelmæssige, og omsluttede af Digevoldinger²³⁾.

Men hvor tidligt fik Danmark mere udviklede Plovformer? Paa hvilket Tidspunkt kom Muldfjælsploven? Hvornaar op-traadte Hjulforstellet?

Det ligger nær at kæde Muldfjælsploven sammen med de høj-ryggede Agre. Paa samme Maade som de korte, brede, flade Oldtidsagre er en Funktion af Arden, maa de lange, smalle, høj-ryggede Agre være en Funktion af Muldfjælsploven. Ganske vist bør man ikke drive denne Sammenhæng for vidt; det er jo meget vel muligt at pløje med en Muldfjælsplov uden at frembringe en Ryg paa Midten af Agren. Men i hvert Tilfælde forudsætter den højryggede Ager en Muldfjælsplov.

Jeg har tænkt mig, at Saksens velkendte Omtale af gamle øde

²²⁾ Marc Bloch: Les caractères originaux de l'histoire rurale française. Oslo 1931, p. 51—57.

²³⁾ Efter Beskrivelser i Litteraturen synes der at være Digevolding-Agre flere Steder paa Island. Jvf. Björn Magnússon Olsen: Um kornirku á Islandi að fornu. Ur Bnaðarritinu 21, 2. Reykjavík 1910, p. 13, 24, 25, 45.

Agre i danske Skove efter »Longobardernes« Udvandring maa-
ske kunde hentyde til, at der paa Saksen Tid fandtes skovgroede
højryggede Agre fra forhistoriske Aarhundreder. Men da jeg i
Fjor kom ud i Topshøj Skov ved Sorø og der fandt typiske
Oldtidsagre af den brede, flade Form med Voldinger, Terrasse-
kanter og Stenafsamlinger, faldt det mig ind, at netop her har
vel Sakse set de øde Agre, han omtaler. Thi netop Topshøj Skov
var jo for Sakse en velkendt Lokalitet; det er her, han lader
Bisp Vilhelm møde Sven Estridsøns Ligtog. Jeg tør derfor ikke
mere bruge Saksen Fortælling om Kong Snjo som Bevis for de
højryggede Agres Ælde i Danmark. Og ingen af de mange Fore-
komster af højryggede Agre, som findes i danske Skove og He-
der, har jeg kunnet henføre til meget gammel Tid. Saa vidt jeg
ved, er det Gösta Nordholm, der har Æren af at have paavist
de ældste højryggede Agre paa gammel dansk Grund, nemlig
Agrene paa Kongsmarken udenfor Lund i Skaane, der ifølge
Nordholms Undersøgelser maa have ligget udyrkede siden tidlig
Middelalder²⁴⁾.

Men der er Grund til at formode, at vore jyske Oldtidsagre i
Virkeligheden afspejler mere end een Plovtypes Virksomhed.
Oldtidsagrene i Jylland omfatter nemlig to forskellige Agertyper,
hvoraf den ene, som forekommer hyppigst, er kort og bred, ofte
af ret uregelmæssig Form, medens den anden er lang og smal
og mere regelmæssig. Undertiden forekommer begge disse Ty-
per indenfor samme Agerkompleks. Dette gælder saaledes den
store Byrsted Forekomst, som jeg har beskrevet og kortlagt i
»Prehistoric fields in Jylland«. Her er de vestlige Agre forholds-
vis regelmæssige og mange af dem er udpræget lange og smalle.
En af dem er 330 m lang og kun 15 m bred. Oldtidsagre af denne
lange og smalle Type er forholdsvis sjældne; jeg kender dem
dog ogsaa fra andre jyske Lokalteter. Det ligger nær at for-
mode, at denne lange og smalle Agerform har hængt sammen
med en Plovtype, der ikke var saa let at vende som den simple
Ard. Medens de brede Oldtidsagre rimeligvis blev pløjede i begge

²⁴⁾ Gösta Nordholm: Kungsängen Räften eller Kongsmarken. En skånsk öde-
gård från medeltiden. Skänegillet i Stockholm Årsskrift 1936, p. 35—47.

Retninger, er de smalle sikkert kun blevet pløjede paa langs — og maaske med en mere effektiv Plov end den simple Ard.

Heldigvis ved vi nu helt sikkert, at der virkelig fandtes mere end een Plovtype i Jylland under den ældre Jernalder. Den velkendte Døstrup Plov er af Knud Jessen ved en pollenanalytisk Undersøgelse dateret til ældre Jernalder²⁵). Men en anden, mere udviklet Plovtype, fundet i en Mose i Tømmerby, Tem Sogn ved Silkeborg, og længe opbevaret paa Landbrugsmuseet i Lyngby, har Knud Jessen ligeledes ved en pollenanalytisk Undersøgelse kunnet datere til tidlig Jernalder. Det er stud. mag. Axel Steensberg, der har Æren af at have vakt Interessen for denne Tømmerby Plov, og han vil publicere dette værdifulde Fund i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. Tømmerby Ploven har haft Muldfjæl; og vi ved saaledes nu, at de jydske Jernaldersbønder allerede i førromersk Tid anvendte saavel Ard som Muldfjæls-plov.

Plinius omtaler i sin Naturhistorie Hjulploven som en ny Opfindelse, der skal være gjort i det galliske Rhætien. Efter Tømmerby Plovens Datering maa vi regne med, at Muldfjælsploven, der vel meget tidligt har været forsynet med Hjul, er gammel i Mellemeuropa. Maaske har det forholdsvis kølige og fugtige Klima under Jernalderen, der sikkert fremmede Græsvæksten, ogsaa fremmet Muldfjælsplovens Udvikling og Udbredelse, medens Bronzealderens mildere Klima egnede sig bedre for Brugen af Ard.

Den engelske Agerbrugshistoriker Frederic Seebohm fremsatte for mange Aar siden den Tanke, at Landsbyfællesskabet, det angelsachsiske »open field system«, var opstaaet ved fælles Pløjning med Hjulploven. Den store og svære Plov krævede et Forspand af mange Okser og derfor flere Husstandes Samvirken. Bevis for sin Hypothese søgte Seebohm i de gamle kymriske Love, hvor det berettes, hvorledes en saadan kooperativ Pløjning foregik i det gamle Wales og hvorledes de pløjede Agre fordeltes mellem Oksernes Ejermænd, Plovmanden og selve Plovens

²⁵) Knud Jessen: Archaeological Dating in the History of North Jutland's Vegetation. Acta Archaeologicae, V, 1934, p. 200 o. f.

Ejere²⁶). Seebohms Bevisførelse virker ikke saa overbevisende nu som tidligere, efter at Oldtidsager-Undersøgelserne i England har godtgjort, at der raadede et helt andet Agersystem i den keltiske Tid end i den angelsachsiske Tid. Hans interessante Hypotese lever dog videre, og her i Landet har Erik Arup hævdedet, at de danske Landsbyer oprindelig var »Plovfællesskaber, hvori Deltagerne var fælles om Ploven eller Plovene, mens hver stillede en eller flere Okser af Forspandet, og hver fik sin, maa-ske efter Antallet af de stillede Okser afpassede Del af Fællesmarken«²⁷).

Denne Theori kan ikke underbygges med det forhaandenværende arkæologiske Materiale. Landsbyer, i Betydningen agglomereret Bebyggelse, har eksisteret i Danmark allerede i Stenalderen. I ældre Jernalder fandtes saavel samlede Bebyggelser som enlige Huse. Oldtidsagrene maa i nogle Tilfælde opfattes som Resultatet af flere Husstandes Dyrkningsarbejde; men de vidner aldrig om noget Plovfællesskab; Agrene er nemlig af meget forskellig Størrelse. Paa Byrsted Hede varierer Agrenes Størrelse mellem 0,70 og 0,02 ha. Mange Agre har Størrelser mellem 0,1 ha og 0,3 ha; men der kan ikke paavises nogensomhelst Standardstørrelse. Paa den anden Side er der god Grund til at mene, at Agerskellene var et Slags Ejendomsskel. Saavel paa Byrsted Hede som paa mange andre Forekomster af Oldtidsagre finder vi mange Tilfælde, hvor en Ager er blevet delt i to næsten ligestore Dele ved en tværgaaende Volding, undertiden er en Ager delt i tre eller fire næsten ligestore Dele. Her synes der Grund til at antage en Deling mellem ligeberettigede Arvtagere. Den betydelige Jordflytning ned ad Skraaninger, som Markarbejdet har fremkaldt, tyder afgjort paa, at nogle af Oldtidsagerforekomsterne repræsenterer en langvarig Dyrkning, fortsat gennem adskillige Generationer. Vi maa antage, at der var Pri-

²⁶) Frederic Seebohm: *The English Village Community*. Sec. ed. London 1883. Særlig p. 117—125.

²⁷) Erik Arup: *Danmarks Historie*. I. 1925, p. 65—66.

Jvf. ogsaa K. Rhamm: *Die Grosshufen der Nordgermanen*, Braunschweig 1905, særlig p. 546 o. f.

vatejendomsret til Agrene, og at disse ved Arveskifte blev delte. Paa den Maade maa de enkelte Ejere efterhaanden have faaet deres Jordstykker blandede ind mellem hinanden — ligesom paa den historiske Tids Landsbymarker.

Oldtidsagrene kan saaledes ikke tages til Indtægt for nogen Agrarkommunisme i ældre Jernalder. Nogen regelmæssig Omfordeling af Agrene kan vore Jernaldersbønder ikke have haft — af den simple Grund, at deres Agre var af alle mulige forskellige Størrelser.

Det maa indrømmes, at det arkæologiske Materiale endnu kun belyser Agerbrugs- og Bebyggelsesforholdene i førromersk og romersk Jernalder. Endnu savner vi Fund, der kunde belyse de tilsvarende Forhold i Jernalderens senere Aarhundreder. Vi ved stadig ikke, hvorledes den historiske Tids Landsbyorganisation blev til. Maaske har Hjulploven virkelig i en senere Del af Oldtiden spillet en Rolle for Landsbyorganisationens Udvikling. Vi ved dog nu, at den udviklede Plov med Muldfjæl eksisterede allerede i førromersk Jernalder. Det er altsaa i hvert Fald nødvendigt at antage, at denne Plovform havde eksisteret en Tid lang i Danmark, før »Plovfællesskaberne« tog fat.

Der er heller ikke noget i det arkæologiske Materiale, der kunde tyde paa en aristokratisk Samfundsordning hos vore jyske Jernaldersbønder — et Herremandsvælde eller lignende. Jernalderlandsbyernes Huse udmærker sig ved en vidtgaaende Ensartethed. Der er en Del Forskel i Størrelse; mange Huse er mellem 10 og 15 m lange og 5 m brede, indvendig, men nogle gaar op til 17, 18 m Længde eller endog mere, og nogle er smaa, f. Eks. de i Fig. 3 afbildede fra Mariesminde. Maaske er Husenes Størrelse et Udtryk for Husstandenes Størrelse. Hvert Hus er en Helhed. Gaarde, bestaaende af flere Huse, som det kendes fra ølandske og gotlandske Jernaldersfund, er ikke paavist paa vore jyske Jernaldersboplads. Det eneste Tilløb til særlige Udhuse er de tre smaa Bygninger paa Østerbølle Bopladsen, jvfr. Fig. 6. Maaske kan Forskellene i Husenes Størrelse ogsaa være Udtryk for større eller mindre Velstand. Det ligger jo f. Eks. nær at formode, at de lange Huse med Jordgulv i Husets ringere Halv-

del, tilhørte Folk, som ejede Kreaturer, medens de smaa Huse uden »Staldende« maaske beboedes af Folk uden Kreaturer. Men intet tyder paa dybtgaaende sociale Forskelle indenfor den jyd-ske Jernalderlandsby. Snarest var det et lille demokratisk Bode-samfund.

Smaa og primitive agerdyrkende Samfund kender vi rundt om i Verden. De plejer at være udpræget demokratiske, med en eller anden Form for et mildt Gammelmandsvælde. Det demokratiske Landsbysamfund synes at være Verdens ældste Samfundsform, maaske ogsaa den mest sejlivede. Der er ingen Grund til at tvivle om, at vore Jernaldersbønder var konservative Demokrater — saaledes som frie Bønder plejer at være det. Vore gamle Landsbylove — der jo rigtignok er nedskrevne i ret sen Tid — giver os et intimt Billede af gammeldags, demokratiske Smaasamfund. Hvad de fortæller om Dyrkningsfællesskab, er meget yngre end vore Jernalderlandsbyer og Oldtidsagre; men selve den konservative Demokratisme, hvorom de bærer Vidne, er vel nok nogle Aartusinder gammel hos danske Bønder.

Maaske har Stormænd og Fyrster sat deres Præg paa Landsbysamfundenes Udvikling i den senere Del af Oldtiden. Maaske er den historiske Tids Agerfordeling og Dyrkningsfællesskab i nogen Grad udformet ved en styrende Klasses ordnende Indgreb. Herom kan det arkæologiske Materiale dog endnu ikke lære os noget. De mange øde Landsbyer fra romersk Jernalder kunde tyde paa Befolkningsforskydninger ved denne Periodes Slutning. Vi har endnu ikke etableret Forbindelse mellem det arkæologiske Materiale og Stednavnematerialet. Maaske lærer vi først noget om den senere Jernalders Landsbyer, naar vi udstrækker vore Gravninger til Affaldslag og Hustomter i selve de Landsbyer, Stednavneforskningen betegner som særlig gamle.

Men at den demokratiske Aand levede videre i det danske Bondefolk ved Oldtidens Slutning ved vi bl. a. fra de danske Bygder i England; frie Landsbysamfund holdt sig længe i det østlige England, i det Omraade, som Danskerne havde koloniseret²⁸⁾.

²⁸⁾ Harold Peake: The English Village, London 1922, p. 115.